

УДК 378.4: 35.072.1

ВОЛОДИМИР МОКЛЯК

(Полтава)

АВТОНОМІЯ ЯК ФОРМА АКАДЕМІЧНОЇ СВОБОДИ ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Описано погляди вчених на роль та специфіку організації університету: Р. Барнет, Г. Гесерінгтон, В. Гумбольдт, Дж. Ньюмен, Ч. Чоспез. Показано, що автономія та академічна свобода вищого навчального закладу є провідними факторами ефективності його діяльності. Проаналізовано поняття “автономія” та “академічна свобода” університету.

Ключові слова: *університет, автономія, інституційна автономія, академічна свобода, науково-дослідна робота в регіоні.*

Автономія вищих навчальних закладів є однією з найстаріших форм самоврядування, яка ще від часів Середньовіччя сприяла перетворенню їх на найвагоміші чинники суспільного прогресу. Оскільки першими потужними та дієвими вищими навчальними закладами на території європейських країн були саме університети, то в даній науковій розвідці будемо ототожнювати вищі навчальні заклади з університетами. Університетська автономія є однією з базових засад демократії та громадянського суспільства. Впровадження основ університетської автономії відповідає потребі подальшої демократизації не тільки академічного життя, а й суспільних процесів у цілому.

Автономія університетів з урахуванням європейського та світового досвіду ґрунтується на принципах, закладених в Magna Charta Universitatum (1215 р.), Ерфуртській Декларації (1996 р.) та Болонській Декларації (1999 р.). Саме ці стратегічно важливі освітні документи окреслюють роль вищого навчального закладу, його місію, автономію, академічні свободи та суспільну відповідальність.

Університет є самостійною установою всередині суспільств із різною організацією, що є наслідком розходжень у географічній і історичній спадщині. Він створює, вивчає, оцінює і передає культуру за допомогою досліджень і навчання. Для задоволення інтелектуальних потреб його дослідницька і викладацька діяльність повинні бути морально та інтелектуально незалежними від

будь-якої політичної та економічної влади. Саме це є актуальним і сьогодні, адже за рейтинговою оцінкою університетів світу, яку щорічно готує Інститут вищої освіти Шанхайського університету в Китаї, в числі перших п'ятдесяти найкращих 37 місць посідають університети США, які користуються більшою автономією і мають більше академічних свобод у порівнянні з іншими вищими навчальними закладами.

У міжнародній практиці автономія університету ґрунтується на принципі дотримання академічних свобод. Академічні свободи – це самостійність суб'єктів навчального процесу в максимально припустимих межах, вияв паритетності у стосунках викладачів і студентів, максимально демократична процедура навчання, право студента, а також і викладача, вибирати навчальні курси поза певним обсягом обов'язкових, право кафедри і викладача формувати зміст навчальної дисципліни, право викладачів вибирати керівників факультету, закладу, а також самостійність ВНЗ в організації навчального процесу тощо. Рівень і характер академічних свобод і є тим показником, котрий характеризує реформи у вищій освіті будь-якої країни [5, с. 272].

Дослідження процесу зростання ролі вищої освіти в суспільному розвитку і, зокрема, соціально-економічні проблеми підготовки кваліфікованих трудових ресурсів у системі закономірностей функціонування ринку праці, розглядаються в працях таких учених, як Л. Безчасний, Д. Богиня, Б. Данилишин, М. Долішній, С. Злупко, Л. Кривенко, В. Козак, Е. Лібанова, І. Лукінов, С. Мочерний, С. Пирожков, А. Чухно, М. Шаленко та інших вітчизняних дослідників.

Питання організації та управління системою освіти висвітлюються в дослідженнях Г. Дмитренка, К. Корсака, В. Лугового, Н. Островерхової, В. Паламарчука. Проблеми визначення потреби народного господарства в кваліфікованих кадрах розкриваються А. Головач, А. Кріклій, Н. Павловською, В. Савченко, Г. Таукач та ін.

Філософське осмислення сучасної освіти, її ролі в суспільстві подається в працях В. Андрущенка, Л. Горбунова, М. Михальченка, С. Клепо, Н. Кочубей, М. Култаєвої, В. Кушерця, І. Предборської, І. Родіонової, М. Романенко, С. Черпанової, Н. Шубелки та ін.

Проте комплексного дослідження проблеми автономії вищого навчального закладу здійснено не було, це потребує спеціальної наукової розробки, узагальнення й творчого використання.

Метою статті є висвітлення поглядів провідних учених світу на організацію вищих навчальних закладів та доведення необхідності їх автономії з метою ефективного функціонування та суспільного прогресу.

Вищі навчальні заклади розвиваються з часів заснування вищих навчальних закладів Парижу, Італії, великих університетів Оксфорда і Кембриджа в Англії. Коріння вищої освіти в якості окремого інституту, що відрізняється від інших інститутів, ідуть далеко – в Середні віки [4, с. 17]. На думку професора Лондонського університету Р. Барнета, університети Середньовіччя були демократичними з двох причин. Перша причина: освіту в них мали право здобувати всі бажаючі; кожен із них був заснований як міжнародний навчальний заклад. Друга причина: в наукових дискусіях брали участь усі викладачі та студенти, незалежно від ступеня своїх наукових знань [1, с. 19]. Можна виділити кілька помітних характерних особливостей, як важливих ознак, середньовічного вищого навчального закладу. Це спільний підхід за знаннями до питань досліджень, внутрішньогрупове правління, інституційна автономія, прийняття в університет усіх претендентів (бажаючих) і віра в те, що певне дослідження в результаті критичних суперечок про нього і обговорень зна-

йде свою цінність [4, с. 18]. Дослідник XIX століття Дж. Ньюмен, висловлюючи думку стосовно вищого навчального закладу про його давню роль, відведена йому як роль “школи загального вчення”, описує його як “школу, де вчителі та студенти різних національностей навчають і вчаться різним знанням. Це місце взаємин, круговороту думок, висловлювання поглядів, що стосуються науки через підтримку особистих дружніх зв'язків на рівні країни”, – відзначає він [4, с. 18]. Відомий німецький філософ Чарлі Чоспез розмірковує, що основу університету складає суспільство дослідників і студентів, які шукають знання та істину, і допускає можливість діяльності університету в оновленні структури більш широкого людського суспільства. Його сучасний модернізований виш має чотири завдання: дослідження, викладання, кваліфіковане навчання і виховання, передача особливого виду культури.

Г. Гесерінгтон, шотландський учений, спираючись на праці інших дослідників, основні елементи вузів і елементи, що характеризують вищу школу, узагальнив таким чином:

Університет є співтовариством викладачів і студентів.

Діяльність університету пов'язана зі знаннями. Особливо з тією частиною знань, яка потрібна для діяльності в сукупності з глибоко спеціалізованими необхідними професіями. Оскільки університет є місцем схрещування і контактів різних галузей знань, ця сукупність заслуговує величезної уваги.

Університет встановлює співпрацю між цими галузями освіти і розвиває його. Мета університету – осмислення та краще пізнання правди.

Тому діяльність університету не може ґрунтуватися тільки на отриманні прибутку [4, с. 18-19].

Університет діє у середовищі вільного впливу, і його діяльність спланована для спонукання дослідників, щоб їх погляд на монолітність і єдність знань був критичним і оптимістичним, щоб вони були обізнаними в цінностях людського досвіду з позиції університету, а в підсумку могли брати участь у навчанні та вихованні людей, у збереженні та зміцненні культури, куди входить і університет.

Те, що нині називають “сучасний університет”, свій розвиток бере приблизно з XIX століття на Європейському континенті. Інститути релігійно-церковної освіти в більшості займалися навчанням і передачею іншим міцних знань. Тому дослідження перетворилося на одне з головних наукових сфер діяльності університетів, і в Німеччині навіть удостоїлося більш значущого статусу, ніж навчання, яке вважалося крилом інших університетів. Німецький учений Ван Гумбольдт (1767-1835) є архітектором і захисником дуже знайомої нам сьогодні університетської структури [6, с. 3]. Він розробив схему та теоретично обґрунтував структуру університету. Важливою основою, за В. Гумбольдтом, було оновлення структури університету, єдність дослідження та викладання, так, щоб члени академічної ради університету та студенти були спільними в дослідженні та навчанні, студенти отримували знання на основі наукових досліджень, а не на підвалинах недоведеного і непідтвердженого навчання.

У навчальну програму університету Ван Гумбольдта входить навчання історії, філософії, класичних мов, політичної економії, міждисциплінарних предметів. До того часу зазвичай у колишніх вузах не було можливості наведення мостів серед різних галузей науки.

У системі Ван Гумбольдта свобода думки і дослідження є важливою і значною необхідністю в житті університету у тому сенсі, що на шляху досліджень не повинні ставитися релігійні або політичні перепони. Тому члени академічної ради діють з повною обізнаністю і з намірами пошуку знань (не вказівками

політичних і церковних керівників) для систематизування та впорядкування творчої діяльності один одного. Такі категорії університетів стали надзвичайно успішними в західному суспільстві і швидко перетворилися в розвинені центри знань. За короткий час гумбольдтська модель університету розвинула виконання навчальної програми, дослідження та навчання обраних членів суспільства, які потім перетворилися на покровителів університету. Університет став основним апаратом національно-державного управління. Інші вчені висловлюють думку, що тепер діяльність університетів служить для навчання мас, у порівнянні з тим, що в минулі часи студенти для навчання в університеті обиралися з малої частини суспільства. Вищі навчальні заклади тепер служать усьому суспільству, колишні вони пропонували загальноосвітнє навчання для розкриття розумових здібностей, а не для отримання професії та професійних цілей. Виховували та навчали студентів тільки для таких особливих професій, як лікар і юрист. Але тепер студентів навчають багатьом професіям.

На університет можна дивитися як на установу, де група дослідників зібралася для певної мети, просування науки, навчання та виховання молоді, збереження культурної спадщини. Такі товариства дослідників самі повинні мати владу в управлінні своєю діяльністю, щоб створити більше свободи і цілісності порядку та відповідальності.

Організація дослідників сама керує своєю діяльністю, не звертаючи уваги на те, що фінансова підтримуюча основа є вкладом приватного сектору або державною субсидією. Тому головною цінністю для вузів є автономія.

Автономія університету є головною умовою його існування і необхідна для ефективного навчання, дієвих досліджень, творчих винаходів. Автономія університетів – одна з стійких традицій вищої освіти і на неї з самого початку зверталася увага як на центральне ядро ідеї вузу.

При аналізі слова “автономія” зазвичай увага акцентується на значенні “свобода дій”. Оксфордська енциклопедія вищої освіти про інституційну автономію університетів стверджує, що заклади вищої освіти потрібно звільнити для визначення своїх цілей і пріоритетів і, здійснюючи контроль над ними, бути впевненими, що вони є певним корисним товариством, яке опікується науково-дослідною роботою в регіоні [2, с. 1932]. Один із найбільших міжнародних університетів дотримується схожої думки. Основи інституційної автономії можна дати таке визначення: необхідна ступінь автономії, якої потребує вищий навчальний заклад для свого правління, внутрішнього розподілу фінансових джерел і отримання доходів від недержавних джерел, для прийняття на роботу співробітників, врегулювання умов навчання, викладання і дослідження.

Але в документах ЮНЕСКО вважається, що визначальним фактором ступеню інституційної автономії університетів є ефективні рішення, що зумовлюють якість університетської діяльності, і зазначається, що інституційна автономія університетів включає в себе: рівень необхідного самоврядування для ефективних рішень, що стосуються наукової діяльності, до стандартів, адміністративної діяльності, що поєднуються з відповідальними системами, особливо щодо державних фінансових джерел, щодо академічної свободи і прав людини.

Р. Барнет переконаний, що з самого заснування вищого навчального закладу академічна свобода є головною умовою і головною цінністю для можливостей інновації і творення, передумовою наукової діяльності [1, с. 138]. Як відповідь на підсилення тривоги і занепокоєння про тенденції до обмеження чи заборону свободи науки і установ вищої освіти під назвою “економічні трудно-

щі", "політичний інтерес", у 1984 році Всесвітня служба університетів прийняла фундаментальну доктрину, де підкреслюється, що академічна свобода є правом людства всього світу і всі повинні бути вільними у пошуках будь-якої істини та її передачі іншим.

Це право зобов'язує авторитетів не карати і не виключати університетських працівників за пошук істини, або студентів, зайнятих критичними дослідженнями. Вони повинні створити умови для повної свободи викладача, для досліджень, отримання наукової інформації та її вивчення.

У новому Законі України "Про вищу освіту" поняття "автономія" та "академічна свобода" визначено так:

автономія вищого навчального закладу – самостійність, незалежність і відповідальність вищого навчального закладу у прийнятті рішень стосовно розвитку академічних свобод, організації освітнього процесу, наукових досліджень, внутрішнього управління, економічної та іншої діяльності, самостійного добору і розстановки кадрів у межах, встановлених цим Законом;

академічна свобода – самостійність і незалежність учасників освітнього процесу під час провадження педагогічної, науково-педагогічної, наукової та/або інноваційної діяльності, що здійснюється на принципах свободи слова і творчості, поширення знань та інформації, проведення наукових досліджень і використання їх результатів та реалізується з урахуванням обмежень, встановлених законом [3].

Як бачимо, питання автономії вищих навчальних закладів (університетів) було актуальним з часу їх створення та залишається актуальним і сьогодні. В умовах нових трансформаційних процесів у нашій державі відбувається підвищення якості вищої освіти, чому слугує оновлена нормативно-правова база та створення якісно нового простору вищої освіти. Важливе місце в цьому процесі відводиться автономії вищого навчального закладу. Подальшого дослідження потребує вивчення автономії університетів Російської імперії (XIX-XX ст.) та європейських університетів (з часу їх заснування по теперішній час).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Барнетт Р. Потерянная профессия / Р. Барнетт, Р. Миддлхерст // Высшее образование в Европе. – 1993. – № 2. – С. 133-155.
2. Вухт Ф. Ван. Общая администрация и высшее образование / Ван. Ф. Вухт / Энциклопедия высшего образования. – Оксфорд : Пергамон, 1992. – С. 1932-1943.
3. Закон України "Про вищу освіту" [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.
4. Разаг М. Х. М. Особенности институциональной автономии государственных университетов Ирана : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Маранди Хади Махди Разаг. – Душанбе, 2012. – 155 с.
5. Україна в 2008 році: щорічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку : монограф. / за заг. ред. Ю. Г. Рубана. – К. : НІСД, 2008. – 744 с.
6. Шнедельбах Г. Университет Гумбольдта / Г. Шнедельбах // Логос. – № 5-6 (35). – С. 1-14.

ВЛАДИМИР МОКЛЯК

АВТОНОМИЯ КАК ФОРМА АКАДЕМИЧЕСКОЙ СВОБОДЫ ВЫСШЕГО УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ

Описаны взгляды ученых на роль и специфику организации университета: Р. Барнетт, Г. Гесерингтон, В. Гумбольдт, Дж. Ньюмен, Ч. Чоспез. Показано, что автономия и академическая свобода высшего учебного заведения являются руководящими фак-

торами ефективності його діяльності. Проаналізовано поняття "автономія" и "академічна свобода" університета.

Ключевые слова: университет, автономия, институциональная автономия, академическая свобода, научно-исследовательская работа в регионе.

VOLODYMYR MOKLYAK

AUTONOMY AS A FORM OF ACADEMIC FREEDOM OF THE HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTION

We describe the views of scientists on the role and specificity of the University: R. Barnett (analysed democratic medieval universities, singled out their features: a common approach for knowledge to issues of research Intra governance, institutional autonomy, admission to all university applicants (wanting) and belief that some studies as a result of critical debate and discussion of it will find its value); G. Hesperinhton (University operates in an environment free of influence, and its planned activities to encourage researchers to look at their integrity and unity of knowledge was critical and optimistic that they were aware of the value of human experience from the standpoint of the university, and as a result can participate in training and educating people in the preservation and strengthening of culture, which includes University), von Humboldt (important base was updated university structure, the unity of research and teaching, so that members of the academic council of the university and students were common in research and teaching, students acquire knowledge based on research, not on the foundation unproven and unconfirmed study), J. Newman (University – a place of relationships, the cycle of thoughts, expression of views concerning science by supporting personal friendly relations at the national level); Part Chospes (foundation university is society researchers and students seeking knowledge and truth, and admits the possibility of the university to update the structure of a wider human society).

It is shown that the autonomy of the university is the main condition of its existence and is necessary for effective learning, effective research, creative inventions. The autonomy of universities – one of the persistent tradition of higher education and it initially drew attention as the central core of the idea of the university.

Oxford Encyclopedia of higher education institutional autonomy of universities argues that higher education institutions should be freed to determine their goals and priorities, and taking control over them, be sure that they are useful in some company that takes care of the research work in the region.

It is shown that the UNESCO documents determinant the degree of institutional autonomy of universities find effective solutions that contribute to the quality of university activities, and noted that the institutional autonomy of universities includes: the level necessary for effective government decisions relating to research activities, with the standards of administrative, combined with responsible systems, especially on public financial sources for academic freedom and human rights.

We describe the view of R. Barnett, who is convinced that the very foundation of institution of higher education academic freedom is the main prerequisite and core value opportunities for innovation and creativity, a prerequisite of scientific activity. In response to the amplification of anxiety and concern about the tendency to limit or prohibit the freedom of science and higher education institutions under the name of "economic hardship", "political interest" in the 1984 World University Service adopted a fundamental doctrine, which emphasizes that academic freedom is a human right around the world and everyone should be free to search for any truth and its transmission. It is shown that the new Law of Ukraine on higher education, much attention is paid to the issue of autonomy and academic freedom.

Keywords: university, autonomy, institutional autonomy, academic freedom, research work in the region.

Одержано 22.09.2014, рекомендовано до друку 9.10.2014.